

Мамырова М.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН «ОШ ОКУЯСЫНЫН» УЧУРУНДАГЫ МАССАЛЫК
МААЛЫМАТ ЖӨНҮНДӨ (1990-жыл, июнь)**

Мамырова М.

**О МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ПЕРИОД «ОШСКИХ СОБЫТИЙ»
В КЫРГЫЗСТАНЕ (июнь, 1990 год)**

М. Mamyrova

**ON MASSMEDIA DURING «OSH EVENTS» IN KYRGYZSTAN
(june, 1990 year)**

УДК: 801.8 (572.2)

Макалада Кыргызстандын түштүк аймагындагы массалык маалыматтын элдин аң-сезимине тийгизген таасири көрсөтүлдү. Ошол кандуу окуяга чейин ошол жерде, өзгөчө Ош менен Жалал-Абад шаарларында (ал кезде Жалал-Абад Ош областынын курамында болчу) түзүлүп калган кырдаал жөнүндө айтылды. Окуяга чейин жергиликтүү гезиттер үч тилде (кыргызча, өзбекче, орусча) этникалык тема боюнча макалаларды, тарыхый изилдөөлөрдү жарыялашты. Анан бийлик тарабына (Москвага) Жалал-Абаддан кайрылуу жиберилген. Ошол кездеги коомдук уюмдардын (өзбек тарабынан жана кыргыз тарабынан мындай уюмдар калыптанган калган) орду жана таасири кандай болгонун, ошол кездеги журналисттер маалыматты элге кандай түрдө жеткиргендиги жөнүндө бул макалада таамай айтылат. Автордун өзүнүн пикири, чыгарган жыйынтыктары илимий изилдөөнүн талаптарына толук түрдө жооп берет. Журналистиканын тырышына мындай иштер актуалдуу, себеби өткөн окуяларды системалыктырып, анализдейт.

Негизги сөздөр: коом, журналист, кесиптик эмгек, ош окуясы, этностор, улут аралык тирешүү, массалык маалымат, коомдук уюмдар.

В статье показано влияние, которое оказывала массовая информация на общественное сознание юга Кыргызстана. Говорится о ситуации, сложившейся накануне кровавых событий, в тех местах, особенно, в городах Ош и Жалал-Абад (в то время Жалал-Абад входил в состав Ошской области). В местных газетах на трех языках (кыргызском, узбекском и русском) вышли публикации на межэтническую тематику. Потом было обращение из Жалал-Абада в адрес верховной власти (в Москву). Автор показывает полярные позиции общественных объединений, созданных с двух сторон - узбекской и кыргызской, показывает их место и влияние на сложившуюся ситуацию. Также здесь представлено то, как и в какой форме журналисты доводили информацию до народа. Точка зрения автора, ее выводы отвечают всем требованиям научной работы. Для истории журналистики они актуальны, потому что систематизируют и анализируют события в свете работы масс-медиа в период таких кризисных событий.

Ключевые слова: общество, журналист, профессиональная работа, ошские события, этносы, межнациональное противостояние, массовая информация, общественные организации.

The article shows how mass media affected the consciousness of southern Kyrgyzstan's population. The author mentions the situations taking place on the eve of the bloody events in those places, especially in Osh and Jalal-Abad cities (at that time Jalal-Abad was part of Osh region). There were publications in three (Kyrgyz, Uzbek and Russian) languages in local newspapers on interethnic issues. Later on, an appeal from Jalal-Abad to the supreme authority (to Moscow) was directed. Author shows the

polar positions of public associations established from both sides - Uzbek and Kyrgyz, shows their places and influence on the situation. Author also shows here how and in what form journalists provided information to people. Author's point of view, its conclusions meet all the requirements of scientific work. They are relevant for the history of journalism, because they systematize and analyze events in the light of the work of the mass media in such crisis situation periods.

Key words: society, journalist, professional work, Osh events, ethnicities, interethnic confrontation, massmedia, public organizations.

1990-жылы Ош аймагында элдин эсинен чыккыс окуя болду. Ар жерден чулгандуу улут аралык арызdashуу орун алды. Айрым фактылары жөнүндө республиканын мамлекеттик коопсуздук комитети өз учурунда өкмөт менен Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетине далай жолу кабарлаган. Ошол жылда болгон нерселерге көз чаптырып көрсөк [1].

1990-жылы Сулайман тоосунун тегерегинде бир топ жаңжалдуу кырдаал түзүлдү. Февраль айында тоонун этегинде жайгашкан тарых музейинин «көргөзмө залын динге ишенгендерге берүү жөнүндө» Ош шаарлык аткаруу комитети атайын токтом кабыл алган. Бул тарыхый музей 1982-жылы Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин жана Кыргыз ССР министрлер Советинин №242 токтому менен түзүлгөн эле. 2-мартында Ош жана Жалал-Абад шаарында жашоочу Улуу Ата Мекендик согуштун жана эмгектин ветерандары (өзбек улутунан, бардыгы 23 киши) Кыргызстан Компартиясынын биринчи секретары А.Масалиевге, «Известия ЦК КПСС» журналы менен «Советская Киргизия» гезитинин редакцияларына атайын арыз менен кайрылышкан [2]. Арыздын мазмуну мындай болгон. Областын негизги калкынын 50% өзбектер түзөрүн, мындан тышкары областта 119 өзбек мектеп бар экенин, анда кыргыз балдар деле тилдин окшош экенине байланыштуу окуй беришкенин маалымдап, кыргыз тилине мамлекеттик статустун берилишин айтып, өзбек тили кемсинген абалда калды деп тыянак чыгарышат. Чыр-чагактын өзөгү ушундан башталды [3].

1990-жылы «Адалат» жана «Ош аймагы» кыймылдары түзүлгөн. «Адалат» уюму өз алдынча өзбек калкынын маданиятын, тилин, салтын сакталышына кам көргөн. Ушундай эле максат менен кыргыз тараптан «Ош аймагы» түзүлдү. Эки уюмдун тилеги бирдей эле болгон – адамдардын конституциялык укуктарын иш жүзүнө ашыруу, жерсиз жүргөндөрдү жер менен камсыз кылуу, социалдык проблемаларын чечүү болчу.

«Ош аймагы» кыймылы 1990-жылдын 1-апрелинде түзүлүп, ошол эле күнү жер алуу боюнча арыздарды жыйнай баштаган. 1990-жылдын 20-апрелге чейин арыз бергендердин саны 5000 миңге жеткен. 2-май күнү Ош шаарындагы №38 мектептин тегерегинде 5 миңдей киши чогулуп, митинг өткөрө башташкан. Чынында бул митингди бир жактуу кылып коргоого мүмкүн эмес болчу, себеби апрель, май айларында өзбектерде «квартирант» катары жашаган кыргыздарды өзбектер үйлөрүнөн чыгарышкан болчу. Ушуга байланыштуу жаштардын жер боюнча талабы биринчи иретке коюлган. Митингчилер Кара-Суу районунун Ленин атындагы колхоздун территориясынан бизге жер бөлдүргүлө деп бийликке кайрылышты. Бийлик бул талапты аткара баштаган.

Жер бөлүү боюнча кабар өзбек улутундагы адамдардын кыжырын келтирди, анан муну айрым бузукулар өз максаттарына пайдаланышты. Колхоздун талаасында өзбөктөр митинг өткөрүшүп, республика менен областын жетекчилерине кайрылуу жазып, 17 пункттан турган талаптарды коюшту, анын ичинде өзбек автономиясын түзүү, өзбек тилине мамлекеттик статус берүү деген нерселер да бар эле. Ошол эле күнү шаарда батирде жашаган 1000 дей кыргыз үй-бүлөлөрүн көчөгө кууп ташташты. 4-июнь күнү Оштогу абал коркунучтуу чекке жетти. Шаар массалык кагылышууга айланды. Курман болгон адамдар болду. 5-июнь Ош шаары толук жабылып, аскер бөлүктөрү кирип, комменданттык саат орнотулду.

Адегенде массалык мушташ айылдан келген кыргыз жаштары менен өзбек жаштарынын ортосунда чыккан. Милиция кызматкерлери шаардагы кыргыз улутундагыларды автобустарга салып, айылына кетиришкен [1].

Өзбек улутунун өкүлдөрү башына топу кийишип, колуна таяк алып, кыргыздарды көчөдөн кубалап, алар жашаган жактарга барып, таш бараңга алышкан. Натыйжада Өзгөндөгү окуя кан төгүүгө айланды.

1990-жылдын эки айы (апрель, май) тынч болбоду, ачыктан ачык, улам-улам митингдер өтүп жатты, бирок аткаруу бийлиги да коопсуздук комитети да буга кош мамиле кылышты [2]. Массалык маалымат каражаттары да кечикти. Атайын түзүлгөн комиссия да көрүп турган чындыкты айтуудан чочуду, себеби улуттар ортосундагы жанжал дагы уланып кетиши мүмкүн деп коркушту. Суроолор болсо жоопсуз калды - «ош окуясынын» артында ким турат, кайсыл уюм, кайсыл аттуу баштуу адам? Массалык тополоңдун олуттуу бир себеби болот, анын уюштуруучулары, чагымчылары, чет жактан карап турган лидери болот. Кагылыштуу окуяда ким угту, ким утулду?

1980-жылдын орто ченинен тарта СССРде кайра куруу шарданы менен бир катар союздук республикаларда (Алма-Ата, Тува, Сумгаит, Карабах, Преднепровье, Ферган) этникалык жанжалдар орун алды. Ушуларга улай 1990-жылы июнь айында Ош шаарында жана Өзгөн районунун борборунда, Орто Азия регионундагы этностордун (кыргыз жана өзбек) өкүлдөрүнүн ортосунда кандуу кагылышуу болду. Мындай кандуу окуя 20-жылдан кийин так ошол эле жерде, ошол эле айда кайталанды - 2010-жылдын июнунда. Бул жөнүндө кеп өз алдынча болот. Албетте, кандуу окуянын ар

бир учуру, ар бир ирмеми болот, саясий жана укуктук жактан изилденет жана баа берилет.

Бүгүнкү күнгө чейин 1990-жылдын окуясы бир беткей каралып келди. Кыргыз Компартиясынын XIX съездинин күн тартибинде негизги маселе катары коюлуп, алты пункттан турган резолюция кабыл алынган. Бул материалдар Талант Раззаковдун «Ош коогаланы» деген китебинде толук көрсөтүлгөн [3]. 1990-жылдын 2-мартында Жалал-Абад шаарында жашаган өзбек улутундагы коомчулуктун атынан СССРдин Жогорку Советинде улуттар кеңешинин төрагасы Рафик Нишановго бир нускасын жана Кыргыз Компартиясынын жетекчиси Апсамат Масалиевге жөнөтүлгөн. Анан калың элге таратыш үчүн Москвадагы «Известия ЦК КПСС» аттуу журналдын жана «Советская Киргизия» деген гезиттин редакцияларына жиберилген, текст ушул массалык маалымат каражаттарынан жарык көрдү. Орус тилинде жазылган, 23 атактуу адамдардын колдору коюлган, булардын ичинде Советтер Союзунун Баатыры Рузи Азамов, Социалисттик Эмгектин Баатырлары Ф.Тешабаев менен С.Алимов, эмгек сиңирген мугалим С.Акбаров, калгандары согуштун жана эмгектин ветерандары. Абройлу адамдар, он алтысы КПССтин мүчөлөрү.

Ушул кайрылуунун бир орчундуу жеринен цитата келтирели: «По нашему убеждению для решения проблем реального равноправия и равенства национальностей нужен новый механизм государственного управления в рамках Киргизской ССР в виде автономии Ошского региона в рамках республики. В этом отношении практика существования автономии Каракалпакской АССР в Узбекистане, Абхазской и Аджарской в составе Грузинской ССР и Нахичеванской АССР в Азербайджанской ССР показывает жизнеспособность таких государственных формирований в рамках Союзных Республик» [4, с. 198-205]. Мааниси боюнча бул сунуш абсурд экени көрүнүп турат, себеби автономия өзүнүн республикасы жок улуттарга берилген. Өзбек улутунун «Узбекская ССР» деген республикасы турган ал кезде, анан кошумча дагы бир өзбек автономиясын жаратууга кажет жок. Ушул принципти таянып, ошол кездеги Советтер Союзунун бийлиги өзбек улутундагы Кыргызстандын жарандарынын кайрылуусун кабыл албады.

Тополоңго чейинки митингдерде өзбек автономиясын түзүү жөнүндө талаптары менен улут аралык жанжалды чыгаргандар 1990-жылы жазаланбай калышкан. Жазалоо иш-чаралар кагаз бетинде эле калган. 20-жылдан кийин жанжал кайталанып келгендин себептеринин бири так ушунда.

Биз 3000-жылдык тарыхы бар Ош шаарынын XIX кылымдын ортосуна чейинки тарыхын билебиз. Советтик тарыхтын бир жактуулук кесепетинен, тарыхый инсандарга аз кызыгып, тарыхый окуялардын жүрүшү жана өзгөчүлүктөрү көмүскөдө калган. Фергана чөлкөмүндөгү байыртадан башталган антропо-этногенетикалык карым-катнаштар азыраак изилденген. Индоевропалык рассага кирген жана иран тилдеринде сүйлөгөн байыркы ферганалык тургундар (ираний) качан жана кайсыл тарыхый шарттарда түркий (тураний) элдер менен саясий ыкмаларга аралашып түрктөшө баштагандыгын, ал процесстин качан аяктап, элдин калыптануу процессинде кандай рол ойногондугун так билбейбиз.

Ош окуяларынын түпкү себеби терең, ар жактуу, татаал [6].

Окуя ошол жылдагы гезиттерде кандай баяндалганын байкап көрөлү. Өзбек тилинде чыккан «Ленин йул» газетасы Жалал-Абадда туулуп өскөн Анжиян мамлекеттик педагогикалык институтунун профессору, тарых илимдеринин доктору Рустамбек Шамсутдиновдун аңгеме-интервьюсун жарыялаган. Мында адилеттүү ойлор бар, бирок ошол эле учурда талаш-тартууга жол берген жыйынтыктары да бар. Окумуштуу байыртадан бери Орто Азияда жашаган калктардын тамыры бир экендигин, Бухара, Хива жана Кокон хандыктары калктардын баарына тең орток саясий биримдик болгон деген туура ойду айтуу менен бирге, Совет бийлигинен кийин 1924-жылдагы улуттук мамлекеттерди түзүлүшүндө улуттук принциптеги чек ара жиктешүүлөр туура эмес жүргүзүлгөн деп, «Өзбекстандын бир катар жерлери Кыргызстанга өткөрүлүшү боюнча бүтүм чыгарышкан» дейт. Анан «Жалал-Абад менен Сузакты кошуп, Ош облусундагы «Өзбек автономиялуу район» кылып койсо туура болот эле» деп жыйынтык чыгарат.

1924-жылга чейин Өзбекстан деген да, Кыргызстан деген да мамлекет жок эле, экөө тең Түркстан республикасынын составында турган. Фергана чөлкөмү байыркы замандан бери көп улуттуу. XX кылымдын 20-жылдарына чейин, улуттук мамлекеттүүлүктүн келип чыгуусуна чейин ушул жердеги элдер жамаатташ жашады. Булардын өз ара мамилесин үзүүгө мүмкүн эмес эле, себеби экономикалык байланыш түзүлдү. Анан Кыргызстандын түштүк аймагы экономикалык планда, СССРдин өнүккөн өнөр жайлуу региондору үчүн чийки заттарды өндүрүүчү база катары бир өнүгүтүү түзүлгөндүгү баарыбызга маалым. Областтын аймагында кубаттуу өнөр жай өнүккөн эмес. Союздун түздөн-түз карамагындагы жеңил, кайра иштеп чыгуу жана тоокен өнөр жайынын тармактары гана өнүктүрүлгөн. Союздун ведомстволор түштүктүк социалдык-маданий инфраструктурасына көп деле көңүл бура берген эмес, натыйжада калктын, айрыкча шаарга келген кыргыз жаштарын жумуш менен камсыздоо маселеси жана алардын турак-жайга болгон муктаждыгы барган сайын курчуп олтурган.

1980-жылдары региондо жумушсуздуктун көрсөткүчү 50 миңге жеткен. Социалдык чыңалуунун өнүгүү динамикасы жогорулаган. Кыргыздардын басымдуу бөлүгү айыл жергесинде, айыл чарбага чегерилген. Областтын шаарларында айылдан келген кыргыз жаштары өнөр-жай жана курулуш тармагында жумушка орношуп, калктын 15,4% түзгөн. Ош шаарында кыргыздар шаар калкынын 23,7%, өзбектер 44%, орустар 20%, калганын башка улуттун өкүлдөрү түзгөн [7]. Областа айыл-чарбасындагы өндүрүш негизинен пахта, тамеки

өстүрүүгө жана мал багууга багытталып, ошол эле учурда дүйнө элинин айыл чарбасы алдынкы техника, жаны технологияны колдонуу менен өнүгүп жатса, бизде оор кол эмгеги менен коштолгон. Саясий серепчи В.Михайловдун пикири боюнча «Оштогу жер талашуу – социалдык чыңалуунун жарылуусуна шылтоо болду» [8].

Мындай сеператисттик маанайдагы пикирлер, областтык деңгээлде жарык көргөн «Ленин йул» газетасында жарыяланды. Оштогу трагедиялык окуянын чыгышына түздөн-түз түрткү берген негизги факторлордун бири бул чечилбеген турак-жай маселеси. Ош шаарында турак жайга кезекте тургандардын саны 14 миң үй-бүлөгө жеткен. Эгерде кезекте тургандардын этникалык курамы боюнча иликтесек, он жылдан ашуун фабрикалардын жатаканаларында өзбек калкы жайгашкан кварталдарда «квартирант» катары жашаган категорияны кыргыз улутундагы жаштар түзөт.

Массалык маалымат каражаттарынын билдирүүлөрүнө караганда, октябрь революциясына чейин биздин аймакта өзбектердин саны аз болгон. Союздун убагында алар бир-бирден көчүп келе берип, түштүктө аябай көбөйгөн. Айрыкча, Ош, Өзгөн, Кара-Суу, Араван, Базар-Коргон, Сузак жана Жалал-Абадга коңшулаш Андижан облусунан көп өзбектер туруктуу жашоого өтүп келишкен. Улут аралык жаңжал болоордун алдында өзбек туугандардын кыял-жоруктары кескин өзгөрүлгөн.

1990-жылдагы татаал кырдаал Кыргыз Өкмөтүнүн сөзсүз түрдө шашылыш аракеттерин талап кылды, бирок өлкөнүн бийлик органдарынын окуянын мындай күчөп кетишине дээрлик даяр эмес экендиги ачык көрүндү. Ушуга себептүү Ош шаарындагы ар бир кичи райондорунда тургундар тарабынан өзүн-өзү сактап калууга жана Кыргыз мамлекетин сактап калууга умтулган элдик коргонуу топтору уюшула баштады.

Адабияттар:

1. Асанканов А. Кыргыз: рост национального самосознания. - Бишкек, 1997. - 118 с.
2. Абытов Б.К. Конфликты и конфликтные ситуации в Центральной Азии. // Научные труды ОшГУ, вып. №2. - Ош, 1999.
3. Раззаков Т. Ош коогаланы. - Бишкек, 1993. - 150 с.
4. Мырзакматов М. Мен издеген чындык. - Бишкек, 2011. - 384 с.
5. Усманов А. Страшный вторник Узгена // Журналист, №10. - Москва, 1990.
6. Ошский областной госархив. - ПД, Ф. 2. Оп. 144, д. 92, л. 74.
7. Кыргыз Туусу, №47, 2010, 25 июнь.
8. www.minjust.gov.kg

Рецензент: д.филол.н. Мамбеталиев К.И.